

Економіка сталого розвитку та природокористування

УДК 338.43:005.591.3:502.1

Мазур Катерина Василівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту
Вінницький національний аграрний університет*

Мазур Екатерина Васильевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры аграрного менеджмента
Винницкий национальный аграрный университет*

Mazur Kateryna

*PhD in Economics, Associate Professor
Vinnytsia National Agrarian University*

**ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ ВПЛИВУ НА ЗБАЛАНСОВАНИЙ
РОЗВИТОК АГРОЕКОСИСТЕМ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЫЧАГИ ВЛИЯНИЯ НА
СБАЛАНСИРОВАННОЕ РАЗВИТИЕ АГРОЭКОСИСТЕМ
ECONOMIC INSTRUMENTS OF INFLUENCE ARE ON THE
BALANCED DEVELOPMENT OF AGROEKOSISTEM**

Анотація. В статті розглядається значимість питання економічного розвитку і екологічного стану агроєкосистем. В зв'язку з цим, створення умов для сталого розвитку агроєкосистем є досить складним процесом, який окреслює обширне коло проблем, починаючи від фізико-хімічних і біологічних процесів в ґрунті, до удосконалення спеціалізації аграрних виробничих систем та сільських територій. Зазначено, що забруднення, яке постійно зростає, і нерациональне природокористування разом з сировинною орієнтацією експорту багато в

чому обумовлює посилення екологічно кризових явищ у деяких сільських територіях. Наголошено на тому, що одним з пріоритетних напрямків збалансованого розвитку агроєкосистем є охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів, безпека життєдіяльності людини в поєднанні з економічним зростанням. Запропоновано етапи досягнення збалансованого розвитку агроєкосистеми, які базуються на охороні навколишнього середовища. Виділено економічні важелі впливу на сталий розвиток аграрного сектору загалом, які являють собою методичну, організаційну та правову діяльність по встановленні та реалізації конкретних економічних інструментів екологічного регулювання. Зауважено, що поміж економічних важелів досить вагомим буде і відміна виплат, які нараховуються фірмам-забруднювачам у вигляді субсидій за скорочення обсягів виробництва. Серед субсидій найбільш часто зустрічаються інвестиційні, податкові кредити, позички з малою ставкою процента, гарантії позичок, забезпечення прискореної амортизації природоохоронного устаткування, засоби на регулювання цін первинних ресурсів і кінцевої продукції. Зауважено, що система платежів за забруднення навколишнього середовища, навпаки, призначена для стримування діяльності, що викликає порушення збалансованості екологічної системи. Виділено основні акценти Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні стосовно збалансованого розвитку агроєкосистем зі збереженням сільських територій.

Ключові слова: агроєкосистема, сільські території, збалансований розвиток, економічні важелі.

Анотація. В статті розглядається значимість питання економічного розвитку та екологічного стану агроєкосистем. В цій зв'язі, створення умов для стійкого розвитку агроєкосистем є достатньо складним процесом, який окреслює

обширный круг проблем, начиная от физико-химических и биологических процессов в почве, до усовершенствования специализации аграрных производственных систем и сельских территорий. Отмечено, что загрязнение, которое постоянно растет, и нерациональное природопользование вместе с сырьевой ориентацией экспорта во многом обуславливают усиление экологически кризисных явлений в некоторых сельских территориях.

Подчеркнуто, что одним из приоритетных направлений сбалансированного развития агроэкосистем есть охрана окружающей среды, рациональное использование природных ресурсов, безопасность жизнедеятельности человека в сочетании с экономическим ростом. Предложены этапы достижения сбалансированного развития агроэкосистемы, которые базируются на охране окружающей среды. Выделены экономические рычаги влияния на устойчивое развитие аграрного сектора в целом, которые представляют собой методическую, организационную и правовую деятельность по установлению и реализации конкретных экономических инструментов экологического регулирования. Замечено, что среди экономических рычагов достаточно весомым будет и отмена платежей, которые насчитываются фирмам-загрязнителям в виде субсидий за сокращение объемов производства. Среди субсидий наиболее часто встречаются инвестиционные, налоговые кредиты, займы с малой ставкой процента, гарантии займов, обеспечения ускоренной амортизации природоохранного оборудования, средства на регулирование цен первичных ресурсов и конечной продукции. Замечено, что система платежей за загрязнение окружающей среды, напротив, предназначенная для сдерживания деятельности, которая вызывает нарушение сбалансированности экологической системы. Выделены основные акценты Концепции сбалансированного (устойчивого) развития

агроэкоцистем в Украине, относительно сбалансированного развития агроэкоцистем с сохранением сельских территорий.

Ключевые слова: *агроэкоцистема, сельские территории, сбалансированное развитие, экономические рычаги.*

Summary. *In the article meaningfulness of question of economic development and ecological state is examined agroecosystems. In this connection, conditioning for steady development of agroecosystems with a difficult enough process which outlines the vast circle of problems, beginning from physical and chemical and biological processes in soil, to to by the improvement of specialization of the agrarian production systems and rural terrains territory. It is marked that contamination which grows constantly, and inefficient natural managemen together with the raw material orientation of export in a great deal stipulates strengthening ecologically of the crisis phenomena in some rural territories. One of priority directions of the balanced development of agroecosystems there is a guard of environment, rational use of natural resources, safety of vital functions of man in combination with the economy growing. The stages of achievement of the balanced development are offered agroecosystems which are based on the guard of environment. The economic instruments of influence are selected on steady development agrarian a sector on the whole, show by itself methodical, organizational and legal activity for establishment and realization of concrete economic instruments of the ecological adjusting. It is noticed that between economic instruments ponderable enough, will be and declension of payments which are counted firms-pollutants as subsidies for reduction of production volumes. Among subsidies most often there are investment, tax credits, loan with the small rate of percent, guarantees of loans, providing of the accelerated depreciation of nature protection equipment, facilities on adjusting of costs of primary resources and eventual products. It is noticed that the system of payments is for contamination*

of environment, opposite, intended for inhibition of activity which causes violation of balanced of the ecological system. The basic accents of Conception of the balanced (permanent) development of agroecosystem are selected in Ukraine, in relation to the balanced development agroecosystem with the maintenance of rural territories.

Key words: *agroecosystem, rural territories, balanced development, economic instruments.*

Постановка проблеми. Оптимізація відносин суспільства та навколишнього середовища є досить складною проблемою, яку слід розглядати на локальному та глобальному рівнях. Всілякі суб'єкти господарювання мають відмінний вплив на довколишнє природне середовище, проте комплексний агроекологічний моніторинг агроекосистем дає можливість якісно та кількісно оцінити цей вплив.

Сьогодні суспільство має конкретну перспективу переломити існуючі суперечливі тенденції і почати ґрунтовне поглиблення трансформаційних реформ з урахуванням екологічного чинника. Це передбачає реалізацію політики цілеспрямованого сприяння збалансованого розвитку сільських територій за активної підтримки створення в Україні сучасного конкурентоздатного еколого-безпечного аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретичного підґрунтя формування збалансованого розвитку окремих регіонів зробили провідні вітчизняні вчені Балджи М.Д. [1], Бондар О.І. [2], Веклич О.О. [3], Галушкіна Т.П. [4], Горбатенко А. А. [7], Кучеренко Ю. А. [7], Попова М.А. [5] Рідей Н. М. [7] та інші. Водночас залишаються відкритими питання щодо формування збалансованого розвитку агроекосистем зі збереженням сільських територій.

Постановка завдання. Метою роботи є поглиблення теоретико-методичних підходів до запровадження збалансованого розвитку агроєкосистем як умови забезпечення сталого розвитку аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Сучасний екологічний стан агроєкосистем України в цілому можна визначити як незадовільний. На їх функціонування діє комплекс негативних факторів, зокрема, недотримання вимог науково-обґрунтованої системи ведення сільського господарства як на рівні окремих виробничих систем, так і регіонів, та ефективної еколого-економічної політики.

В зв'язку з цим, створення умов для сталого розвитку агроєкосистем є досить складним процесом, який окреслює обширне коло проблем, починаючи від фізико-хімічних і біологічних процесів в ґрунті, до удосконаленням спеціалізації аграрних виробничих систем та сільських територій.

До теперішнього часу питання економічного розвитку і екологічного стану не мали єдиної системи показників - статистика економічного і екологічного розвитку фіксувалась окремо. У першій переважали економічні показники, в другій - натуральні, фізичні. Така ситуація відображала загальний погляд на екологічний стан як на щось зовнішнє по відношенню до економіки.

Однак, сучасний час характеризується форсованим режимом експлуатації основних видів первинних природних ресурсів (мінеральних, земельних, водних, лісових і ін.). Це зумовлює головну відзнаку сьогодення - невідповідність (перевищення) швидкості кількісного і якісного виснаження запасів природних ресурсів і компенсаційних можливостей економіки. Як результат - прогресуюче падіння ефективності добувних галузей національного господарства, збільшення частки ресурсів, що направляються в ці галузі для підтримки збалансованості економіки, уповільнення загальних темпів розвитку, що в цілому

призводить до стагнації територіальної і галузевої структури та знижує ефективність всіх галузей національного господарства. Забруднення, яке постійно зростає, і нераціональне природокористування разом із сировинною орієнтацією експорту багато в чому обумовлює посилення екологічно кризових явищ у деяких сільських територіях. Йде процес розширення несприятливих екологічних зон, що без належних заходів по охороні природи може сприяти утворенню суцільних зон екологічного лиха [3].

Тому для покращення соціально–економічного розвитку агроєкосистеми необхідно створити надійний ефективний механізм збереження збалансованості темпів економічного зростання і мінімізації негативної дії на природне середовище, послаблення впливу виробництва і споживання на довкілля. При цьому не допускати перевищення рівня забруднення, щоб не викликати небажані наслідки в системі.

Природні ресурси агроєкосистем обумовлюються взаємозв'язками характерних природних умов, що визначають можливий потенційний розвиток конкретної агроєкосистеми. За екологічними характеристиками параметрів території можливо встановити кількісний та якісний склад природних ресурсів, а також прогнозувати їх сільськогосподарське призначення, тобто природно-ресурсний потенціал сільської території [7].

Одним з пріоритетних напрямків збалансованого розвитку агроєкосистем є охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів, безпека життєдіяльності людини в поєднанні з економічним зростанням. Можемо виділити етапи досягнення збалансованого розвитку агроєкосистеми, підґрунтям якого з нашого погляду, є економічні методи управління природоохоронною діяльністю (Рис. 1).

Обґрунтування і оцінка природоохоронних заходів є основою економічних методів управління охороною навколишнього природного середовища. Оцінка ефективності природоохоронних заходів здійснюється

за соціальними, екологічними, економічними, соціально-економічними, еколого-економічними результатами [2].

Соціальними результатами природоохоронних заходів є скорочення захворюваності людей, зростання тривалості їх життя, умови життєдіяльності нинішнього і майбутніх поколінь, збереження пам'ятників природи і історичних цінностей.

Економічні результати передбачають скорочення збитків, що наносяться природі, економію витрат природних ресурсів, зниження забруднення навколишнього середовища, зростання продуктивності фауни, підвищення працездатності людей.

Екологічні результати - це зниження негативних дій на природу, поліпшення стану флори і фауни, зменшення витрати природних ресурсів.

Рис. 1. Етапи досягнення збалансованого розвитку агроєкосистеми
Джерело: опрацьовано автором з використанням [5]

Соціально-економічні результати оцінюються за комплексними показниками поліпшення рівня життя людей, ефективністю суспільного виробництва, зростання національного багатства країни.

Еколого-економічні результати - це зниження витрачання природних ресурсів, зменшення збитків, що наносяться навколишньому середовищу забрудненнями [2].

Результативність і оцінку економічної ефективності природоохоронних заходів визначають за наступними показниками (формули 1-6):

1) загальна економічна ефективність витрат на природоохоронні заходи:

$$E_i = \frac{\sum \sum E_{ij}}{B} \rightarrow \max \quad (1)$$

де, E_{ij} - економічний ефект і-го виду діяльності на j-му об'єкті;

B - витрати на природоохоронні заходи;

2) порівняльна економічна ефективність використовується при виборі оптимального технічного рішення. Порівняння здійснюється з витратами на будівництво і експлуатацію природоохоронних споруд:

$$B = E_n K + C \rightarrow \min \quad (2)$$

де, E_n - нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень;

K - капітальні вкладення в природоохоронні заходи;

C - експлуатаційні витрати на зміст природоохоронних споруд;

3) чистий економічний ефект від природоохоронних заходів:

$$\mathcal{C}_n = \sum^n \sum^{ij} E_{ij} - B_n \quad (3)$$

4) економічна ефективність капітальних вкладень:

$$E_n = \frac{\sum^i \Delta\Pi - C}{K} \quad (4)$$

де, $\Delta\Pi$ – економічний збиток, який вдалося попередити в результаті впровадження i -го природоохоронного заходу;

5) показник зниження негативної дії господарської діяльності на навколишнє природне середовище:

$$E_{\text{покр}} = \frac{\Delta B_{\text{зн}}}{B} \quad (5)$$

де, $\Delta B_{\text{зн}}$ – зниження величини негативного впливу на навколишнє середовище;

б) показник поліпшення стану навколишнього середовища в результаті проведення природоохоронних заходів:

$$E_{\text{покр}} = \frac{\Delta B_{\text{пок}}}{B} \quad (6)$$

де, $\Delta B_{\text{пок}}$ - поліпшення стану навколишнього середовища [4].

Зазначимо, що світовий досвід у збалансованому розвитку агроєкосистем базується на економічних механізмах реалізації збалансованої регіональної екологічної політики як найбільш ефективних.

Шляхом економічного стимулювання, коли за допомогою різних видів платежів (за викиди шкідливих речовин в атмосферу, скиди в гідросферу, накопичення твердих відходів, їх складування та захоронення в літосфері), пільгового кредитування та оподаткування, надання субсидій, екологічного страхування, продажу екологічних прав держава регулює природоохоронну діяльність, завдяки якій зменшується вплив на довкілля в державі та регіоні.

Серед економічних важелів основне місце посідають податки і плата за забруднення. Існує певна різниця між податками і платежами. Податки поповнюють бюджетну статтю на природоохоронні заходи. Що стосується платежів за забруднення, то це плата за право користування ресурсом, асиміляційного потенціалу. Споживач ресурсу платить за нього так, як він платить за сировину, електроенергію, матеріали [1].

Отже, економічні важелі впливу на сталий розвиток аграрного сектору загалом, являють собою методичну, організаційну та правову діяльність по встановленні та реалізації конкретних економічних інструментів екологічного регулювання.

Поміж економічних важелів досить вагомим буде і відміна виплат, які нараховуються фірмам-забруднювачам у вигляді субсидій за скорочення обсягів виробництва. Серед субсидій найбільш часто зустрічаються інвестиційні, податкові кредити, позички з малою ставкою процента, гарантії позичок, забезпечення прискореної амортизації природоохоронного устаткування, засоби на регулювання цін первинних ресурсів і кінцевої продукції. Підхід, який припускає використання документів на підтвердження зобов'язань по здійсненню природоохоронної діяльності під відповідну заставу, можна назвати системою обов'язкової відповідальності. Ця система особливо ефективна, якщо кількість забруднювачів і їх реципієнтів обмежене, а розмір забруднення і його склад можна визначити. Свою відповідальність за компенсацію заподіяних збитків забруднювач може перекласти на посередника і внести плату по ставках, які відповідають економічній оцінці асиміляційного потенціалу [6].

Система платежів за забруднення навколишнього середовища, навпаки, призначена для стримування діяльності, що викликає порушення збалансованості екологічної системи.

Тож одним з найбільш важливих економічних інструментів природоохоронної діяльності є збір за забруднення навколишнього природного середовища. Цей збір справляється за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти та за розміщення відходів. Його величина залежить від кількості й шкідливості забруднюючих речовин, що

надходить у навколишнє природне середовище, та окремих коригувальних коефіцієнтів [3].

При економічному регулюванні в екологічній сфері формуються ринки для суб'єктів господарювання, які дають можливість фірмам купувати, продавати, торгувати або перерозподіляти права на забруднення. В ринкових умовах необхідно створити таку інфраструктуру, яка б забезпечувала заключення угод по торгівлі правами. При цьому ринок прав відкриває додаткові можливості в регулюванні витрат [6].

Відтак, основним інструментом регулювання природокористування стають екологічні фонди місцевого, регіонального та державного рівнів. Платежі в них сплачуються за двома ставками. По одній здійснюється плата за викиди в межах встановлених нормативів, а по іншій – підприємство платить за перевищення викидів над нормативами, зазвичай ця ставка перевищує базову (індексація базових ставок не встигає за темпами інфляції, тому екоррахунки не захищені від інфляції).

Здійснення заходів щодо реалізації Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем [6] в Україні забезпечується:

а) нормативно-правовими засобами - передбачається врахування положень Концепції при розробці законодавчих та інших нормативно-правових актів, зокрема "Про екомережу", "Про охорону земель", "Про державний земельний кадастр", Загальнодержавної програми використання та охорони земель, Національної програми дій по боротьбі з опустелюванням та деградацією земель, десятирічної програми скорочення розорювання земель та збереження родючості ґрунтів, Національної програми збереження біорізноманіття, нормативів, стандартів, методик та ін.

б) фінансово-економічними засобами - за рахунок коштів Державного бюджету України (з урахуванням реальних можливостей

держави), відповідних місцевих бюджетів, фондів, проектів ГЕФ та інших джерел;

в) організаційними засобами - серед основних засобів щодо організаційного забезпечення природоохоронної діяльності.

Висновки. Звернемо увагу, що збалансований розвиток агрокосистем забезпечується ефективною системою управління екологічною безпекою навколишнього природного середовища для збереження сільських територій. Основні функції управління на сільській території, які повинні забезпечити виконання наступних питань :

- регулювання і організація контролю за використанням природних ресурсів місцевого значення;
- впровадження ефективного економічного механізму природокористування;
- визначення нормативів забруднення навколишнього природного середовища (встановлення нормативів гранично допустимих стоків, гранично допустимих викидів і розміщення та поховання відходів);
- проведення моніторингу і обліку об'єктів природокористування і забруднення навколишнього природного середовища;
- розробка програм впровадження природоохоронних заходів, визначення і реалізація інвестиційної політики;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- інформування населення і зацікавлених суб'єктів по економічних питаннях [1; 3].

Крім того, необхідність і роль державного регулювання полягає в тому, що використання різноманітних важелів для забезпечення збалансованого розвитку агрокосистем (цінова екологічна політика, екологічні платежі, пільгове оподаткування та кредитування,

відповідальність) переноситься в регіони з найгострішими екологічними проблемами, вирішення яких забезпечить Україні просування до сталого розвитку аграрного сектору країни. В перспективних дослідженнях проблеми сталого розвитку агроєкосистем зі збереженням сільських територій доречно визначення чинників впливу на сталий розвиток, на їх якісні та кількісні характеристики.

Література

1. Балджи М.Д. Організаційно-економічні засади комплексного природокористування на регіональному рівні: Монографія / М. Д. Балджи. – Одеса: Атлант, 2010. – 500 с.
2. Бондар О.І. Проведення аналізу стану реалізації регіональної екологічної політики / Заключний звіт з науково-дослідної роботи від 19.10.2012 р - № 143/270/10/2. - Київ. – 2012. - с. 123.
3. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. Веклич. — К.: Український інститут досліджень навколишнього природного середовища і ресурсів, 2013. — 88 с.
4. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування [текст] : навчальний посібник / Т.П. Галушкіна. - Харків: Бурун КНИГА, 2009. - 480 с.
5. Попова М.А. Проблемы анализа динамической устойчивости экономико-экологических систем / М.А.Попова // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. — Дніпропетровськ, 2010. - Вип. 263: В 9т. –Т.V. – С.1248-1253.
6. Про затвердження Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні до 2025 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://regulation.gov.ua/documents/id213694>
7. Рідей Н. М. Природно-ресурсний потенціал агроєкосистем: аналіз понятійно-категоріального апарату, обґрунтування сучасних

трактувать / Рідей Н. М., Горбатенко А. А., Кучеренко Ю. А. // Вісник
Полтавської державної аграрної академії. - № 3. – 2013. - с. 13-21.

References

1. Baldzhy M.D. Orhanizatsiino-ekonomichni zasady kompleksnoho pryrodokorystuvannia na rehionalnomu rivni: Monohrafiia /M.D.Baldzhy. – Odesa: Atlant, 2010. – 500 s.
2. Bondar O.I. Provedennia analizu stanu realizatsii rehionalnoi ekolohichnoi polityky / Zakliuchnyi zvit z naukovo-doslidnoi roboty vid 19.10.2012 r - № 143/270/10/2 - Kyiv. – 2012. - s.123.
3. Veklych O.O. Ekonomichni mekhanizm ekolohichnoho rehuliuвання v Ukraini / O. Veklych. — K.: Ukrainskyi instytut doslidzhen navkolishnoho pryrodnoho seredovyscha i resursiv, 2013. - 88 s.
4. Halushkina T.P. Ekonomika pryrodokorystuvannia[tekst] : navchalnyi posibnyk / T.P. Halushkina. - Kharkiv: Burun KNYHA, 2009. - 480 s.
5. Popova M.A. Problemy analiza dynamicheskoi ustoichyvosti ekonomyko-ekolohycheskykh system / M.A.Popova //Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: zb. nauk. pr. - Dnipropetrovsk, 2010. - Vyp. 263: V 9t. –T.V. – S.1248-1253.
6. Pro zatverdzhennia Kontseptsii zbalansovanoho(staloho) rozvytku ahroekosystem v Ukraini do 2025 roku [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <https://regulation.gov.ua/documents/id213694>
7. Ridei N. M. Pryrodno-resursnyi potentsial ahroekosystem: analiz poniatiino-katehorialnoho aparatu, obgruntuvannia suchasnykh traktuvan / Ridei N. M., Horbatenko A. A., Kucherenko Yu. A. // Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. - № 3. – 2013. - s.13-21.